

LIDSKÁ DŮSTOJNOST V TRŽNÍM HOSPODÁŘSTVÍ

Jakub S. Trojan

Hned v úvodu chci podtrhnout, že se při svém rozboru vyhýbám jak apologetickému, tak krajně odsudečnému vztahu k tržní ekonomice a jejím antropologickým implikacím. Obě naznačené, a po mém soudu extrémní, pozice mají ovšem své zastánce jak v západních zemích, tak u nás. Zatímco se v ekumeně setkáváme spíše s kritickým až zatracujícím tónem, u většiny pragmatických politiků nejrůznější proveniencie narážíme na tvrdou až zarputilou obhajobu statu quo. Výrok, že k tržní ekonomice není žádná alternativa, patří u nás k tvrdě obhajovaným výroky.

Přejný až nadějný pohled upírají mnozí lidé u nás k tržní ekonomice mj. proto, že máme za sebou dlouhou etapu ekonomicky neefektivního systému, který navíc přinášel občanům zemi tzv. reálného socialismu mnohé újmy osobní a politické. Po desetiletí jsme žili ve společnosti, která vyráběla draze zboží nízké kvality, chovala se nešetřně k životnímu prostředí, upadla pod vládu totalitního státu, který byl zase v totálním područí byrokracie jedné strany. Ta se navíc pokusila vyhlásit monopol jediné oficiální ideologie a mocensky ji v celé společnosti prosazovala. Pod tímto krunyřem jsme okoušeli stav permanentního odcizení, situaci manipulovaných, občanské a mnohdy vši lidské důstojnosti zbavených lidských bytostí. Lze se divit, že po takové zkušenosti se návrat politických svobod a fungující ekonomika západního typu jeví lidem u nás jako procitnutí z hororem naplněného snu, jako návrat k svobodné a odpovědné existenci? V oněch jedinečných týdnech listopadu 1989 jsme prožívali něco podobného jako židovští navrátilci z babylonského zajetí. Zmocnila se nás opojná naděje, že budeme moci opět formovat své osobní i pospolitě životy bez diktátu biče. I když mnohé z toho odvál čas — jak jinak: opojnost zážitku vysvobození je nebeský dar, prchavý jak mana na poušti! — zůstalo vědomí, že i sebevětší problémy při přetváření života v znovunabyté svobodě jsou jen stínem hoře, kterým jsme po desetiletí museli procházet. Převládá základní pocit, že odcizení a ztráta lidské důstojnosti **je za námi**. To, co lidé v naší zemi prožívají — sřezím se všeobecných úsudků o zemích na východ od nás — se dá popsat

spíše jako vědomí povinnosti, které člověka provází tváří v tvář každodenním těžkostem, aniž by byl uvrhován do stavu bytostného ohrožení.

Jsem si ovšem vědom této ‚lsti‘ dějin. Možná, že naše závrat' ze znovunabytí svobody nás činí méně vnímavými pro nebezpečí, která se vynořují v stále sytějších barvách. Jde nejenom o problémy spjaté s tržní ekonomikou jako takovou, ale s celkovým civilizačním rámcem, do kterého je tržní hospodářství, dnes již v planetárním smyslu, vnořeno. Nejen oficiální politická reprezentace, nýbrž veškeré obyvatelstvo u nás žije, až na výjimky, v představě, že západní typ civilizace se v podstatě osvědčil, je šitý na lidskou míru, odpovídá tomu, co lidé chtějí, jak smýšlejí. Odmítají katastrofické scénáře, odmítají hledat alternativu. Opět jde o pochopitelný důsledek předcházející éry.

Zde ovšem musí přijít ke slovu naše bohoslovecká reflexe. Pocity, zážitky, zkušenosti, byť jakkoli pochopitelné a politicky relevantní, nejsou normou. Na otázky odcizení, lidské svobody, odpovědnosti a důstojnosti v tržní ekonomice je třeba hledat odpovědi, které nám pomohou rozpoznat hlubší rozměr nebezpečí, jež se před námi vynořuje i v systému, který si může právem nárokovat daleko větší míru svobody i výkonnosti, než jakou jsme zažili před lety na vlastní kůži. Otázka totiž zní: Nejsou v lůnu tohoto civilizačního typu, jehož jedním z plodů je i tržní ekonomika, ukryty destruktivní síly, které celé lidstvo dříve či později přivedou do ještě akutnější krize, než kterou lze dnes zahlédnout? Nutnost takové reflexe je posílena už samotným faktem, že ani zrod totalitních útvarů nebyl epidemií, vyvolanou infekcí odjinud, nýbrž vzešel z tohoto civilizačního typu samotného lidským a občanským selháním. Ani nacismus, ani komunismus, ani Osvětim, ani Gulag nejsou importem, za něž neneseme odpovědnost. V struktuře našeho myšlení, jak se ustavilo na evropském kontinentě v posledních 200—300 letech, v institucích a výtvorech, ke kterým toto myšlení vedlo v kombinaci s nezládnutými egoistickými snahami, jež jsou nám vlastní, leží temné zdroje odcizení a ztráty důstojnosti. Ty mají za následek i jevy, jež zpočátku nebyly ani zamýšleny, ale do nichž jsou jednotlivci i skupiny, ba celé národy vtahovány. V neposlední řadě pak ústí spolu s nebezpečnou polarizací sociální, domácí i mezinárodní, v povážlivou krizi ekologickou, jejíž kontury se rýsují dnes daleko výrazněji, než tomu bylo před 30—40 lety.

* * *

Když odhlédneme od kladné předpojatosti vůči tržní ekonomice, jež má, jak jsem zmínil, své zdůvodnitelné místo v postojích středoevropského

občana, dostanou se ovšem některé její aspekty do kritického světla teologické anthropologie.

Lidská důstojnost je v ekonomickém systému, v němž žijeme, ohrožena především tím, že její zdroj je spatřován ve **výkonu**, který na ekonomickém poli člověk podává. Princip výkonu, který nám zajišťuje odpovídající společenské postavení, je paradigmatem **lidství**. Člověk je to, co vykoná a za co je zaplacen. Výkon a jeho peněžní vyjádření je to, oč tu běží. Společenské postavení a respekt, který člověk získává, hodnota, kterou v očích druhých představuje, jsou v přímo úměrném vztahu k tomu, jak si stojí na trhu. Oeconomicus, mercantilis mercennariusque, jsou určující adjektiva naší existence.

To je povážlivé zúžení toho, jak chápe člověka a jeho postavení biblické poselství. Výpověď o stvoření člověka a jeho podobenství k Božímu obrazu (Gn 1.kap.) i eschatologický rozměr lidství, k němuž jsme povoláni, ukazují jiným směrem. Podtrhují na prvním místě to, že naše lidství se zdaleka nevyčerpává každodenní starostí o živobytí a způsobem, jak se této triviální úlohy zhostíme. Jsem si vědom toho, že tato formulace musí nutně jinak znít v uších sytých, jinak těm, kdo uléhají každodenně s obavami o zítřek. Nicméně považuji za povinnost ukázat na tento horizont, k němuž má naše lidství směřovat. Bez něho nezískáme nutný odstup od vpletenosti do soukolí tržních mechanismů, které hrozí udusit pokusy o důstojnost, založenou hlouběji, než v hospodářských procesech. Zde platí ono až otřepaně jadrné: Ne samým chlebem je živ **člověk**. Všimněme si, že slovo o člověku v tomto úsloví je legitimně použito jakoby v předjímce. Odkazuje k tomu, že lidství dosahujeme až v onom vzepětí, jímž se vymaňujeme z čistě vegetativní roviny přežití, do níž zapadáme pokaždé, potlačíme-li v sobě onen pohyb vzhůru, zapřeme-li v sobě vybízivé slovo apoštolovo o tom, že máme „*dorůst zralému lidství, měřeno mírou Kristovy plnosti*“ (Ef 4, 13). Tomuto svodu proměnit své nitro v duši makléře, pro něhož se i nejsvětější hodnoty stávají zbožím na trhu, unikáme jen v trýzni bdělého svědomí. Ono se zjevuje na hradbách našich pokušení jako anděl s plamenným mečem, aby nás ochránilo před pádem do zmarnění.

Potlačit anebo přinejmenším oslabit onen pohyb vzhůru v nás může ovšem i protitlak prostředí, duch doby, poměry, do kterých jsme postaveni i proti své vůli, prostě holou fakticitou svého bytí. Marx správně rozpoznal, že si poměry nevolíme, ale rodíme se do nich nezávisle na své vůli. A rozpoznat povahu ducha poměrů či věku tohoto světa, řečeno biblicky (Ř 12,2), je naší povinností. To je první krok na cestě k jeho překonání.

Marxova druhá zásluha je v tom, že rozpoznal anonymitu tohoto tlaku. Byl prost moralizování na adresu těch, kdo v rámci trhu díky svému privi-

legovanému postavení vlastníků kapitálu vyvolávají v činnost tržní mechanismy, jež neúprosně diktují i jim i těm, s nimiž jsou námezdním poutem osudově spojeni. V této hře — není to eufemismus, mluvit o hře? — mají převahu **předmětné** vztahy. Ty si vynucují na všech aktérech trhu součinnost, která je ovšem vnějšková a účelově zaměřená. V ní jsou bytostné zkušenosti, zážitky, aspirace i mravní a duchovní směřování vytěšňovány na okraj. Nemají ve své singularitě pro pohyb zboží onen význam, který jim každý účastník sám o sobě přisuzuje, nejsou doceněny ve svém významu pro jeho osobní život. Aktéři stojí tak proti sobě nebo spíše vedle sebe v jakémsi odstupu a odcizení právě proto, že jejich vzájemné vazby nepřekročují práh účelovosti.

Přistoupí-li k této stránce společenských procesů rozpad moderní rodiny, neschopnost kulturních a církevních organizací pomoci dusícímu se organismu profylaktickou léčbou, nelze se divit, že krize je na postupu. Lidé u nás jsou bezradní v tom, jak se svobodou, které se jim dostává, odpovědně nakládat mj. také proto, že se jim zúžila na svobodu získávat v co nejkratší době co největší množství statků za co nejmenší námahu. Tento hédonismus, zbavený mravní kázně a duchovní hloubky, není ani s to dohlédnout rozkladný dopad svého počínání, ani zahlédnout možnost nápravy, jak ji nabízí univerzálně uchopená křesťanská zvěst. K tomuto horizontu ukazovat a doložit jeho upotřebitelnost v rozborech společenské i osobní problematiky jsou povolány církve i theologické fakulty. Vzdělaní bohoslovci nesmějí před tímto úkolem uhnout. Bez jejich hlasu a úsilí o hlubší duchovní zakotvení bude pokračovat výprodej mravních hodnot, které jsou tak nezbytné pro zdraví společnosti a její odolnost právě v období krizí.

Ukazuje se stále zřejměji, že moderní humanismus, který přechází v post-modernu, svou rezignací vůči vyšším cílům života není schopen zastavit sesun k propasti. Vykazuje obdobné anthropologické manko, jakého jsme byli svědky v marxismu. Uvědomujeme si, že ztráta víry ve vyšší poslání je také spoluzaviněna selháním evropského křesťanství, jemuž Nietzsche již v minulém století právem vyčetl, že umně zakrývá velkými slovy nihilismus ve svém nitru. Obě světové války i totalitní režimy, jež je provázely, vykonaly pustošivé dílo také v tom, že bytostně oslabily důvěru lidí ve vládu mravního řádu přesahujícího účelovou rovinu. Ne samým zájmem je živ člověk. Za ztrátu morálního světa nad námi se platí. Dopracovat se takového pojetí člověka, v němž by mravní řád opět získal vládu a na jehož základě bychom porozuměli příčinám úpadku, uchovat si střízlivost, a přitom nerezignovat tváří v tvář ničivému hédonismu, tomu zběsilému přísluhovači všech pragmatických praktik, bude stát značné úsilí.

Na této cestě bude třeba prokázat, že trojiční linie biblického svědectví dodává dostatek podnětů k vystižení toho, v čem spočívá pravá důstojnost člověka. Je to především sestupný pohyb Boží, jak je doložen již na půdě Starého zákona a nejzřetelněji v Kristu a v dění Ducha: V něm na prvním místě nestojí náš výkon, nýbrž **Boží čin**. Pro tento čin je charakteristické sebeomezení, solidární účast, slitovný akt. Bůh se nám zjevuje ve skutecích, jimiž demonstruje svůj přívratný vztah k nám. Má bytostný zájem o společenství, v němž bychom naplňovali jeho obraz. Naše důstojnost je založena v událostném dění mezi Bohem a stvořením, s nímž se chce sdílet. Ve víře si uvědomujeme, že svou důstojnost přijímáme v aktech omilostnění, jak nám je zvěstuje Písmo i svědectví druhých.

Tato zprvu theologicky formulovaná výpověď má své závažné sociálně etické implikace. V této souvislosti lze odkázat na rozsáhlé rozbory v díle švýcarského teologa A. Richa, zejména v jeho poslední knize *Wirtschaftsethik*, nesené touto perspektivou. Zde se omezím jen na zjištění, že lidská důstojnost, viděno z theologické roviny, **předchází** jakékoliv naše výkony a role, které ve společnosti zaujímáme. Je tím, čeho se nám bez zásluh dostává a co s vděčností přijímáme, a co se současně ve společenství, formovaném Božím duchem, domáhá vzájemného uznání. „*Proto přijímejte jeden druhého, tak jako Kristus k slávě Boží přijal vás*“ (Ř 15,7). Zde je theologické a christologické hledisko spojeno v jedno. A ve společenství Ducha platí: „... *v pokoře jedni druhé za důstojnější nežli sebe majíce*“ (Kral.: Fp 2,3). Jen ve zkratce lze dohlédnout, jaké důsledky má toto theologické pojetí lidské důstojnosti pro tíživou problematiku např. **nezaměstnanosti**.

Zmínil jsem se o tom obšírněji na *Evangelickém evropském shromáždění* v Budapešti v r. 1992. Zde jen v několika větách: Z pozice reformačního učení SOLA GRATIA smíme vnášet do svého okolí výzvu, aby se politikové i široké vrstvy společnosti dívali na ty, kdo jsou bez své viny vyřazeni z **placené pracovní činnosti na trhu**, ve světle důstojnosti, která není závislá na práci a výkonech, jež trh za takové uzná. Lidská důstojnost je nám milostí přirčena předem, aniž jsme co vykonali. K tomuto poznání musíme ovšem v církvích i ve společnosti dozrát přesně v intencích apoštolského napomenutí, že máme čelit duchu doby tím, že se mu nejen nepřizpůsobujeme, nýbrž sami se proměňujeme obnovou své mysli (Ř 12,2).

Okolnost, že lidská důstojnost není inherentní atribut našeho lidství, nýbrž je osvojením uznání, jehož se nám dostává v aktech služby (Boží záchranné činy jsou neoddelitelně spjaty ve víře s akty milosti, přicházející k nám od druhých), vyvolává potřebu, ba nutnost **dialogu** jako základního prostředku

sociálně ethického chování. Naše lidství, jak mu rozumíme ve světle Písma, je dialogického charakteru, má responsivní dimenzi. Mít druhé za důstojnější sebe sama není výsledkem nějakého křečovitého mravního heroismu (nedá práci přistihnout se, jak se této výzvě zpěčujeme), nýbrž strízlivým rozpoznáním, že jen ve vzájemném přijímání společně rosteme. Sem míří sociální aplikace apoštolského obrazu o sdílení různých darů, které jen ve vzájemné součinnosti mohou samy dosahovat optimální kvality a přispívat tak ke kvalitě života všech, kdo jsou na jejich koloběhu účastní. Je zřejmé, že v obci, která si bude rozumět jako společenství sdílených darů, budou i tržní výkony a vztahy chápány jen jako příslušenství vztahů podstatnějších. Takové pojetí tržní ekonomiky, která ztratí příchut' modloslužby, umožní orientovat se na kvalitu života, v němž dominantní postavení nabývá občanská úcta a respekt vůči jedinečnosti každé lidské bytosti a důstojnosti jejího života.

Jaké společenské formy odpovídající této výzvě vytvoříme, je odvislé od naší fantazie a vůle k součinnosti v politické a sociální oblasti se všemi, kteří soudí podobně. Důležitá je přitom vůle k rozhovoru, spojená s vědomím, že ani politikové či politické strany, ani intelektuálové či církve nevlastní hotový model takové úpravy společenských poměrů, které by nás katapultovaly do ideálního stavu a zaručily důstojný život všech občanů. I v příštím století a tisíciletí se budeme neustále pohybovat v relativitách, v onom stavu nehotovosti a předběžnosti našich představ a institučních nástrojů. Je to jedna ze šťastných zábran, abychom nepropadli modloslužebné pověře v realizovatelnost utopií. Zároveň se nesmíme nechat uvrhnout do netečnosti vůči bolestem, v nichž se celé stvoření ocitá i naším přičiněním. Jde o to zachovat si ono rozpoložení ducha, v němž může vzklíčit naděje přinášející záchranu i uprostřed nejtíživějších dilemat.

V tomto bodě se podivuhodně setkávají hlasy filosofů a theologů. Jestliže Heidegger dokáže ústy básníka povědět, že tam, kde je nebezpečí, roste i záchrana (*Wozu Dichter; Holzwege*, s. 273), a apoštol usoudí, že ač stvoření lká a my lkáme ve svém nitru spolu s ním (Ř 8,22—23), naděje přesto trvá: To nejpodstatnější je připraveno, aby lidská důstojnost v aktech vzájemného přijímání mohla přijít ke slovu i tam, kde na první pohled převládá přehlušující lomoz trhu.

Referát pro výroční konferenci Společnosti pro evangelickou teologii v Erfurtu, 20.—22. února 1995